

3. Липеровский В. П. Именные части речи языка хинди / В. П. Липеровский. – М. : Наука, 1978. – 167 с.
4. Ульциферов О. Г. Практическая грамматика современного литературного языка хинди / О. Г. Ульциферов. – Изд-ва : АСТ, Восток-Запад, 2005. – 752 с.
5. Hook P. E. Compound verbs in Hindi / P. E. Hook// The Michigan Series in South and Southeast Asian Languages and Linguistics. – 1974. – № 1.
6. Matilal B. K. Indian Theorists on the Nature of Sentence (vakya) / B. K. Matilal. – FL. – 1966. – Vol. 2, № 4.
7. अवाप्रसाद «सुमन», हृदि के अनुस्वार प्रयोग: सुझाव और समाधान, भाषा, अंक 3, 1968।
8. उलत्सफिरोव ओ। गे।, हृदि वाक्यवनियाम, कतिबघर प्रकाशन, नई दिल्ली, 2002।
9. देवीप्रसाद शर्मा, हृदि की प्रथम मौलिक कहानी, भाषा, अंक 3, 1969।

УДК 81-115'27'373

Н. М. Печко,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ДОМІНАНТИ ЯК ОСНОВА МЕНТАЛІТЕТУ ЕТНОСУ

Стаття досліджує концептуальні домінанти як основу менталітету етносу. Порівняльний аналіз здійснено на прикладі концептуальних домінант українського, російського, британського та німецького етносів. Проаналізовано специфіку та національну маркованість концептуальних домінант. На прикладі концепту СВОБОДА / FREEDOM доведено наявність спільних та відмінних смислових зон цих когнітивних утворень.

Ключові слова: концепт, концептуальна домінанта, національний менталітет, лінгвокультурна спільнота, мовна картина світу етносу.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ДОМИНАНТЫ КАК ОСНОВА МЕНТАЛИТЕТА ЭТНОСА

Статья исследует концептуальные доминанты как основу менталитета этноса. Сравнительный анализ проанализирован на примере концептуальных доминант украинского, российского, немецкого и британского этносов. Проанализирована специфика и национальная маркированность концептуальных доминант. На примере концепта СВОБОДА / FREEDOM доказано наличие общих и отличительных смысловых зон этих когнитивных образований.

Ключевые слова: концепт, концептуальная доминанта, национальный менталитет, лингво-культурная общность, языковая картина мира этноса.

CONCEPTUAL DOMINANTS AS A MENTALITY BASIS

The article deals with the conceptual dominants which constitute the grounds for ethnic mentality. Taking into account contemporary research works the author singles out key lexical units and specifies conceptual constructions which determine the outlook of a certain lingual-cultural community and build up the linguistic picture of the world of some ethnic group. The comparative analysis has been carried out on the basis of conceptual dominants of the Ukrainian, Russian, German and English ethnic entities. Specific features and the national colouring of the conceptual dominants which lay the foundation for some ethnic mentality have been highlighted in the paper. Analyzing the concept FREEDOM / SVOBODA it has been proved that despite its universal nature different linguistic communities comprehend it through common (similar) and divert (unlike) semantic space zones.

Key words: concept, conceptual dominant, national mentality, lingual-cultural community, ethnos, linguistic picture of the world.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Динамічне зростання мульти-культурної інтеграції сучасного світу неодмінно ставить перед дослідниками лінгвістичних та когнітологічних студій новітні вимоги щодо визначення змістової специфіки та особливостей функціонування концептуальної системи конкретної лінгвокультурної спільноти. На важливість та актуальність цього питання вказують численні лінгвістичні розвідки у царині лінгвокультурології (А. Вежбицька, О. В. Голубовська, У. Б. Марчук, А. М. Приходько), етнолінгвістики (В. І. Кононенко, В. А. Маслова) та когнітивної лінгвістики (О. В. Городецька, І. Г. Саєвич, О. О. Селіванова). Ґрунтовне дослідження цих аспектів має не лише вагом теоретичне значення, виявляючи базові когнітивні основи менталітету різних національних утворень, що складають «картину світу» соціуму, а й суттєве практичне значення, оскільки такі дослідження проливають світло на комунікативну специфіку різних національно-культурних спільнот.

Метою цієї статті є порівняльний аналіз концептуальних домінант українського, російського, німецького та британського етносів, виявлення спільних та відмінних рис цих мовно-культурних спільнот.

Виклад основного матеріалу. Концептуальна система є важливим когнітивним чинником, що виявляє схожість різних мовних спільнот, забезпечуючи можливість міжкультурної комунікації. Водночас, ядро кожної концептуальної системи можуть складати відмінні концепти, формуючи цим самим національно-культурну ідентичність та самобутність етносу та визначаючи особливості його світосприйняття та лінгвального кодування світу, що закладає основи менталітету кожного етносу у вигляді його концептуальних пріоритетів.

Питання визначення сутності національно-специфічного концепту є досить суперечливим у лінгвістичних колах. Численні дискусії з цієї проблематики породили багато понять, термінологічних одиниць та їх трактувань. Представники лінгво-культурологічного напрямку розглядають концепт як «згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини; і те, за допомогою чого людина, рядова, звичайна людина, не «творець культурних цінностей» – сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї» [1, с. 40].

Більшість дослідників (А. Вежбицька, С. Г. Воркачов, І. О. Голубовська, О. В. Городецька, О. П. Левченко, А. М. Приходько, Н. В. Уфимцева) сходяться на тому, що в основі визначення національно-культурних концептів має лежати **аксіологічний підхід**. Саме він вказує на ключову значущість духовних, моральних, естетичних цінностей у формуванні концептуального ядра суспільної свідомості нації та його безпосередній зв'язок із соціальними та культурними чинниками. Тобто, основою національних та культурно-мовних спільнот є **ціннісна** складова. Слідуючи цьому принципіві, можна виокремити «ключові слова» певної мовної спільноти – значимі та культурно-марковані мовні одиниці. Вони повинні відповідати умовам загальновоживаності, частотності використання у певній семантичній сфері, наявності значної кількості фразеологізмів з цим словом, широкого використання у прислів'ях, висловах, популярних піснях, назвах книжок, тощо [1, с. 36]. У цьому зв'язку надзвичайно цікавим видається експериментальне асоціативне дослідження, здійснене низкою

вчених – Н. В. Уфімцевою, Г. О. Черкасовим, Ю. М. Карауловим та Є. Ф. Тарасовим, яке, як результат, лягло в основу «Славянського асоціативного словаря». Керуючись можливостями вільного асоціативного експерименту, укладачі цього словника з'ясували ментальні доміанти росіян, українців, білорусів і болгар. Було визначено ті мовні одиниці, які формують ядро мовної свідомості цих етносів. Зокрема, ядро мовної свідомості українців складають лексеми *життя, людина, радість, друг, добре, дім, любов, щастя, спокій, гроші, чоловік, кохання, розум, гарний, надія, смерть, сила, робота, дитина, світ, великий, погано, краса, товариш, зло, жінка, світло, добрий, праця, дівчина*. Для порівняння суть мовної свідомості росіян формують лексеми *жизнь, человек, хорошо, друг, дом, любовь, радость, счастье, нет, есть, плохо, свет, деньги, большой, ребенок, мир, я, добро, жить, красивый, смерть, сила, всегда, сильный, много, все, зло, любить, время, день*. Як бачимо, спостерігається значний відсоток збігу ядерних лексем у мовній свідомості українців та росіян [10, с. 252–253; 13]. Цікавими, з точки зору етнолінгвістичного аналізу, постають лексичні одиниці, що випадають із загального кола збігу та тотожності, а відтак можуть вважатись такими, що визначають національну ідентичність етносу. Так, відмінними в ядрі мовної свідомості українців і росіян відповідно є такі лексеми: українці – *спокій, розум, надія, робота, краса, жінка, дівчина, праця*; росіяни – *я, всегда, сильный, много, все, время, день, нет, есть*.

Проте, основними віхами менталітету етносу, так званими «опорними пунктами» мовної свідомості лінгво-культурної спільноти залишаються **концептуальні доміанти (КД)**. КД – це сукупність ціннісних орієнтацій лінгвокультури у вигляді системи, в якій можуть бути виокремлені доміантні (основні) та другорядні характеристики. Сума таких характеристик притаманна всім без виключення народам і людству в цілому, але їхня пріоритетність і специфічна комбінаторика дозволяють говорити про етнічну неповторність тієї чи іншої культури. Закріплюючись у мові, ці характеристики набувають статусу своєрідного оцінного коду й визначають поведінку носіїв відповідної лінгвокультури, їхню самооцінку та оцінку з боку інших етносів [9, с. 14].

Концептуальні доміанти складають засади національного менталітету та світосприйняття, відтворюючи ціннісну категоризацію світу певною лінгво-культурною спільнотою чи етносом. Так, фаталістичний світогляд росіян та їх відповідний менталітет А. Вежицька описала за допомогою чотирьох концептуальних доміант – ДУША, ТОСКА, СУДЬБА, АВОСЬ, основним серед яких є концепт ДУША [2]. Ці концепти викликають найбільше асоціації та різноманітні інтерпретації у національній літературі, а також забезпечуються великою частотністю вживання на побутовому рівні. Нерідко лінгвісти пов'язують визначення КД з пошуком національної ідеї. У цьому контексті Д. А. Шмельов ідентифікує «російську душу» через набір інших концептуальних доміант – СПРАВЕДЛИВОСТЬ, ПРАВДА, ДОБРО, СУДЬБА, ВОЛЯ, ТОСКА, УДАЛЬ [12]. Такий когнітивний вибір автора видається досить суб'єктивним та непідкріпленим верифікованою емпіричною базою, особливо, якщо брати до уваги сучасний етап розвитку російського етносу. Серед культурних доміант російської ментальності також названі ВОЛЯ, ПРАВДА, ПУСТОТА, СУДЬБА, УДАЛЬ, ТОСКА [3, с. 29], ПРОСТОРА, ПРИВОЛЬЕ, УЮТ, УДАЛЬ, ПОДВИГ, ХОХОТ, РАДУШІЕ, НЕПРИКАЯННОСТЬ, МАЯТА [8, с. 231].

Концептуальними доміантами українського етносу та основою його ментальності, на думку окремих вчених, є концепти ВОЛЯ, ДОЛЯ, ЛИХО [3, с. 29], ЗЕМЛЯ, МАТИ, ХАТА, ХЛІБ, ДОЛЯ [6, с. 64], РУШНИК, КАЛИНА, ХАТА, ЧУМАК [14, с. 295]. Останні, на наш погляд, є вираженням радше національно-специфічних концептів або ж етно-культурних доміантів. Крім того, варто зауважити, що незважаючи на спорідненість окремих концептів, зокрема, концепту ВОЛЯ як КД в ментальності російського та українського етносів, його змістова наповненість у мовній свідомості цих лінгво-культурних спільнот відрізняється, що підтверджується лінгвістичними дослідженнями (А. Вежицька, І. О. Голубовська).

Домінуючими концептами української та британської картин світу є ВОЛЯ / СВОБОДА і FREEDOM / LIBERTY відповідно. Вони належать до концептуальних доміант та визначальних лінгвокультурних конструктів українського та британського етносів. Попри наявну семантичну уподібненість та вербалізацію відповідними лексичними еквівалентами зазначені концепти мають суттєву лінгвокогнітивну специфіку в українській та британській системі концептуальних координат.

Прикметно, що А. Вежицька у своєму дослідженні «Understanding Cultures Through Their Key Words» (1997), порівнюючи специфіку англійського, російського та польського мовомислення, вказує на те, що концепт FREEDOM не є культурно-універсальним поняттям навіть на європейських теренах. Його змістова наповненість визначається культурно-історичним становленням кожного етносу та важливими віхами його історичного розвитку. Відтак культурно-історичні відмінності накладають свій відбиток на категоризацію та концептуалізацію світу конкретної нації. Тому концептуальна наповненість українських ВОЛЯ / СВОБОДА має конкретні розбіжності з англійськими FREEDOM / LIBERTY. Цікаво, що в японській концептуальній системі такі відповідники є менш значимі. Натомість в японській картині світу домінують такі концепти як *ofamae* ('loving dependence') – *любов до залежності*, *enryo* ('nonassertiveness') – *відсутність самоутвердження*, *on* ('infinite indebtedness to others') – *безмежна відданість іншим*, чи *giri* ('obligation to others') – *зобов'язання перед іншими* [16, с. 153].

Щодо українських концептів ВОЛЯ і СВОБОДА, то вони теж мають свою специфіку. По-перше, за структурою асоціативних полів домінує концепт СВОБОДА (він має 17 смислових зон) порівняно з концептом ВОЛЯ, якому властиві 13 смислових зон. Це доводить зростаючий асоціативний потенціал концепту СВОБОДА в сучасному українському дискурсі. Шляхом асоціативного експерименту дослідники також доводять безпосередній зв'язок концепту ВОЛЯ з концептом ДОЛЯ (*Без долі немає волі. Без волі, як без долі*), що також вважається одним із ключових концептів української культури. Обидва концепти перетинаються у смисловій зоні «боротьба за незалежність», що займає однакову першу позицію в обох концептах [3]. Загалом обом концептам притаманні спільні десять смислових зон, що засвідчує те, що їхні лексичні відповідники у більшості випадків функціонують в мові як семантичні синоніми.

Концепт СВОБОДА в українській картині світу асоціюється, насамперед, з «незалежністю держави», «правом на державні та соціальні гарантії» (наприклад, *свобода слова, свобода совісті, свобода підприємництва*, тощо), «правом бути вільним і діяти вільно» (наприклад, *свобода вибору, свобода пересування*), «відсутністю будь-яких обмежень». Остання смислова зона балансує на межі позитивної та негативної конотації, остання з яких наближує її до концепту СВАВІЛЛЯ. До прикладу: *«Свобода сама по собі – без обмежень, накладених законом і традицією, – це дорога до анархії та хаосу, де править закон сили»*. [7]. Як зазначалося раніше, концепт ВОЛЯ співзвучний названим смисловим зонам, окрім концептуальних координат *«конституційні права, державні та соціальні гарантії»*. Порівняльний аналіз доводить існування специфічних для концепту ВОЛЯ смислових зон, а саме: *«особиста незалежність від гніту»*, *«духовна та фізична сила»*, *«божественна сила»*, *«бажання та прагнення діяти»*, *«заявлене/задеклароване бажання»*, *«устремління до поставленої мети»*. Наприклад: *«Вся енергія, ресурси й політична воля спрямовувалася на внутрішній конфлікт, а не на послідовну та наполегливу реалізацію своїх політичних програм та зобов'язань перед виборцями»*; *«Але чи є у нас воля до цих вдосконалень?»*; *«На все воля Божа»* [7].

Незважаючи на те, що концепт FREEDOM / СВОБОДА можна розглядати як універсальний лінгвокультурний концепт, в англійській лінгвокультурній спільноті він має свої національно-марковані особливості. FREEDOM, зокрема, трактується як «американський ідеал та стиль мислення». Цей концепт містить смислову зону «особиста свобода», що включає такі асоціати, як *independence, to be independent, being yourself, yours*. Однак «freedom» – це не всюдозволеність, а свобода діяти згідно зі своїми правами, не порушуючи при цьому прав інших (*limited with freedom of others*). Це не те саме, що бути вільним (*Freedom is not free*), вона не дається задарма, а пов'язана з вільною волею (*free will*) [1]. *Freedom* – це свобода вибирати та обирати, що передбачає певний ступінь особистої автономії [16, с. 154]. Концепт LIBERTY в англійській лінгвокультурі, зокрема британській асоціюється зі смисловою зоною «символіка» (*the Statue of Liberty*), наступною за семантичною значущістю є смислова зона «конституційні та громадянські права», «особиста свобода обирати та діяти». У цих смислових зонах британський концепт LIBERTY перетинається з українським концептом СВОБОДА. Наприклад: «*The most depressing aspect he had found had been the neglect of the fundamental issue of liberty raised by MPs' proposals to prevent what they regarded as abuses by the press*» [15].

Дослідження корпусу сучасної британської мови, а також публікацій, датованих кінцем XX століття, що мають ретроспективну спрямованість, дозволяють стверджувати, що домінуючими в британському суспільстві є цінності, які відображені концептами – PROSPERITY (ПРОЦВІТАННЯ), CLASS (КЛАС), FREEDOM (СВОБОДА) та INDIVIDUALISM (ІНДИВІДУАЛІЗМ) [5]. Концепт SELF (САМ) визначається науковцями як національно-специфічний концепт англо-американської культури, котрий втілює ідею самосвідомості та самопізнання особистості. Він імплікує уявлення про людину як про самодостатню та незалежну сутність [3]. «Носій *self* має постійно піклуватися про розвиток своїх сил і здібностей, культивувати *self-esteem* («самоповагу»), щоб чогось досягти в житті. Це слово має безпосередні кореляції зі словами *individualism* – «індивідуалізм» і *privacy* [4, с. 131].

Раціоналізм німецького менталітету Б. Нусс описує за допомогою концептуальних домінант німецької мовної картини світу, як LEBENSDRANG / життєва сила (STREBEN / спрямованість, UNRUHE / занепокоєння, ENERGIE / енергійність), PRINZIPIEN / ПРИНЦИПОВІСТЬ (ORDNUNG / ПОРЯДОК, ERNSTHAFTIGKEIT / СЕРЬОЗНІСТЬ, *Beharrlichkeit* / наполегливість), *Sinn fur Methodische* / почуття методичного (Organisation / організація, *Genauigkeit* / точність, *Fleiß* / старанність), *Weltschmerz* / світовий біль (*Ungewibheiten* / невизначеність, *Angste* / страхи, *Allzuirdisches* / приземленість). Можна припустити, що сукупність таких домінант утворює загальний контур концептуальної картини світу німецької етнокультури. У його центрі знаходиться концепт ORDNUNG [9, с. 15]. Серед інших виокремлюють такі концептуальні домінанти німців як: FLEIß, PÜNKTLICHKEIT, OBRIGKEITSDENKEN та SPARSAMKEIT. Ці концепти мають велике мотиваційне та ціннісне підґрунтя, що дозволяє їм знаходитись у центрі концептуальної картини світу німецького етносу та впливати на організацію інших концептів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Викладене доводить, що лінгво-когнітивну основу національного менталітету складають концептуальні домінанти, що уособлюють субстрат ціннісної категоризації світу тим чи іншим етносом. Водночас, численні дослідження лінгво-культурологів, когнітологів та лінгвістів вказують на те, що не існує єдиних сталих критеріїв у визначенні КД у концептуальній картині світу певної лінгво-культурної спільноти. Відтак їх список може варіюватися та доповнюватися залежно від методологічного підходу дослідника та хронометрії дослідження, оскільки історична еволюція соціуму безумовно накладає свій відбиток на концептуалізацію його мовної свідомості.

Література:

1. Вежицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
2. Вежицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / А. Вежицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.
3. Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості : автореф. дис. на здобуття наук ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / І. О. Голубовська. – К., 2004. – 38 с.
4. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : [монографія] / І. О. Голубовська. – Київ : Логос, 2004. – 283 с.
5. Городецька О. В. Національно-марковані концепти в британській мовній картині світу XX століття : автореф. дис.... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Городецька. – Київ : нац. ун-т ім. Т.Шевченка, 2003. – 21 с.
6. Кононенко В. І. Мова і народна культура / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 2001. – № 1. – С. 62–69.
7. Корпус української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mova.info/corpus.aspx?11=209>
8. Маслова В. А. Homolingualis в культурі : [монографія] / В. А. Маслова. – М. : Гнозис, 2007. – 320 с.
9. Приходько А. М. Етнічний менталітет і концептуальні домінанти лінгвокультури // Наукові записки. Серія : Філологічні науки. Випуск 75 (4) / А. М. Приходько. – Кіровоград, 2008. – С. 11–16.
10. Сасвич І. Г. Ключові концепти культури: критерії виокремлення // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Слово і речення: синтактика, семантика, прагматика», 10–12 жовтня 2013 р., м. Київ / І. Г. Сасвич. – Київ, 2013. – С. 249–255.
11. Степанов Ю. С. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
12. Шмелев А. Д. Русский язык и неязыковая действительность : [монографія] / А. Д. Шмелев. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 496 с.
13. Уфимцева Н. В. Языковое сознание и образ мира славян [Электронный ресурс] // Языковое сознание и образ мира : Сб. научных статей / Отв. Ред. Н. В. Уфимцева / Н. В. Уфимцева. – 2000. – Режим доступа : http://www.iling-ran.ru/library/psylingva/sborniki/Book2000/html_204/4-2.html.
14. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : [навчальний посібник] / В. Д. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
15. British National Corpus (BNC) [Electronic resource]. – Access mode : <http://bnc.bl.uk/saraWeb.php?qy=freedom&mysubmit=go>
16. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words / A. Wierzbicka. – New York, Oxford : Oxford University Press, 1997. – 317 p.